

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 376.56(439):364.4–053.6

О. П. Бартош, С. З. Шпенник

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ДІТИ ГРУПИ РИЗИКУ» В УГОРЩИНІ

В останні десятиріччя у науковій літературі широко використовується термін «діти групи «ризик»». Діти групи «ризик» – це категорія дітей, яка в силу певних обставин свого життя більше інших категорій піддається негативним зовнішнім впливам з боку сім'ї, а також суспільства і його кримінальних елементів, які стали причиною дезадаптації неповнолітніх. Категорія дітей «групи ризику» є предметом дослідження різних галузей наукового знання, внаслідок чого має міждисциплінарний характер вивчення, обумовлює складністю і багатогранністю цього явища.

Проблему дітей групи «ризик» вивчали зарубіжні та вітчизняні дослідники: Н. Дівідина [1], С. Горенко, Г. Золотова, Л. Кальченко, С. Харченко [2] та ін. У своїх роботах науковці значну увагу приділили визначенню категорії «діти групи ризику», причинам їх появи та поняттям девіантної поведінки.

Метою нашої статті є проаналізувати визначення категорії «діти групи ризику», що їх подають науковці Угорщини, а також фактори, що впливають на появу цієї категорії.

Отже, розглянемо сутнісні характеристики феномену «діти групи ризику». Населення Угорщини в 2014 році складало 9 970 000 осіб, серед них діти до 15 років – 15% від загальної кількості населення. Не зважаючи на те, що поняття «ризик» в сфері захисту дітей в Угорщині розглядають представники різних професій (педагоги, психологи, правозахисники тощо), на сьогодні не існує його чіткого визначення. Параграф 5 Закону Угорщини про врегулювання соціального захисту дітей від 1997 року визначає ризик, як «стан, який виник через недбалість чи інші причини, які перешкоджають фізичному, психічному, емоційному чи моральному розвитку дитини» [3].

Автори педагогічної енциклопедії до групи «ризик» відносять дітей, у яких фізичне або соціальне оточення не відповідає культурним цінностям, може мати руйнівний вплив на розвиток їх культурних цінностей, навіть перешкоджати розвитку їх особистості. Ступінь ризику залежить від багатьох факторів: 1) джерело небезпеки (сім'я, заклад і т.д.); 2) характер небезпеки – фізична, соціальна, емоційна і т.д.;

3) особистість дитини, її уразливість; 4) кумулятивні впливи, коли вплив різних видів небезпеки накладається і примножується [4, с. 649].

Угорська вчена Е. Штраусне Шімоні (Erzsébet Strauszné Simonyi) відносить до групи «ризик» дітей, у яких батьки або оточення не забезпечили достатній фізичний, духовний, інтелектуальний і моральний розвиток. Факторами такого ризику є: недбале виховання, недогляд, а також сукупність декількох девіацій (алкоголь, наркотики, жорстокість, злочинність) [5]. На думку Ш. Нірі (Sándor Nyíri) діти групи «ризик» – це неповнолітні діти, на догляд, навчання, виховання, утримання, фізичний, психологічний або моральний розвиток яких будь-яка причина має шкідливий вплив [6, с. 20]. Інші угорські вчені вважають, що діти групи «ризик» – це діти, чиє виховання, навчання (фізичне, духовне, моральне і т.д.) та розвиток не забезпечені належним чином [7; 8].

Автори глумачного словника з проблем благополуччя дітей, що був виданий Угорською національною асоціацією з підтримки сім'ї та дитинства, до групи «ризик» відносять дітей, які у своїй власній сім'ї або у близькому оточенні страждають від довготривалого фізичного чи психологічного насильства (жорстокого поводження з дітьми), сексуальних домагань, занедбання, нехтування тощо [9].

Серед 27 найбільш розвинених країн світу – членів Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development) Угорщина займає 5–6-те місце за кількістю дитячих смертей (на 100 000 дітей) через жорстоке поводження з ними, а також через смерть від «невизначеної причини» (рис.1) [10].

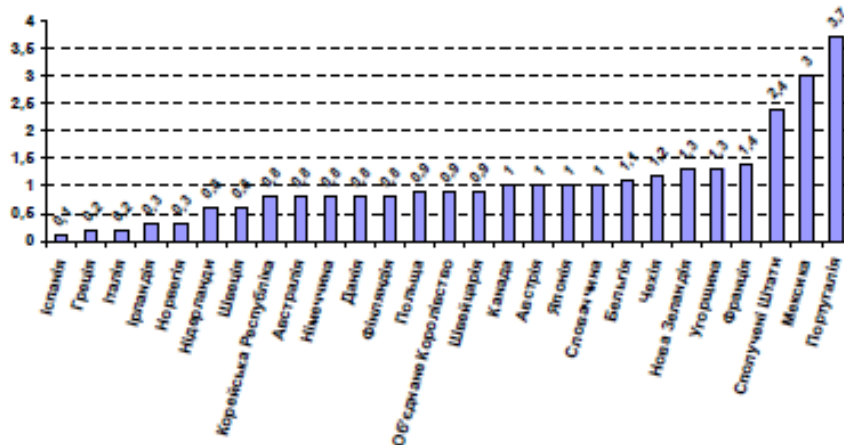

Рис. 1. Статистичні відомості про кількість дітей (на 100 000 дітей), які померли від поганого поводження з ними у 27 найбільш розвинених країнах-членах ОЕСР

Джерела в угорській поліції повідомляють, що в 2010 році в Угорщині було зафіксовано 7 496 випадків зникнення дітей, з них – 1 788

особи до 14 років, решта – 14-18-ти річні. Серед дітей, які зазнають жорстокого поводження 12% – віком до 3 років, 20% – віком від 4 до 6 років, 26% – віком від 7 до 14 років [11].

За даними Центрального статистичного управління Угорщини [12] у 2010 році служби соціального захисту дітей мали на обліку 19 1185 дітей, яким загрожувала небезпека. Фізично занедбанними вважалися 12 362 особи, емоційного насильства зазнали 9 741 особа, фізичного насильства – 3 127 осіб, сексуального насильства зазнали 374 дитини.

Угорська вчена К. Таус (Katalin Tausz) пише, що в Угорщині 80% від усіх зареєстрованих випадків з жорстоким поведінням з дітьми відбуваються у сім'ях, з них – у 41% джерелом жорстокого поводження є батько, у 39% – мати або інша доросла людина, яка проживає у сім'ї, але не є біологічним батьком або матір'ю (вітчим, мачуха). Ця статистика є лише верхівкою айсберга, оскільки за оцінками експертів на основі виявлених 10 випадків, ще 25 випадків залишаються прихованими [13].

Робочою групою Національного інституту соціальної політики та сім'ї Угорщини була складена зведена таблиця факторів ризику, що є небезпечними для дитини [14, с.15 – 28] (табл.1).

Таблиця 1.

**Фактори ризику, що є небезпечними для дитини,
та форми їх прояву**

Фактори ризику	Форми прояву
Низький дохід	у сім'ї прибуток на одну людину не сягає мінімальної пенсії; сім'я має суттєві витрати відносно постійних, які є перешкодою для її безпечного проживання; аліменти на дитину не / нерегулярно виплачуються.
Безробітні батьки	у сім'ї не залишилося годувальника; працездатні дорослі, які проживають у сім'ї, не мають постійного місця роботи.
Сім'я без місця для проживання	сім'я проживає на вулиці; через проблеми з житлом дитина/сім'я проживає у притулку; сім'я проживає у помешканні без права на це, є загроза виселення.
Виселення	дитина, яку виселяють разом із сім'єю, надалі не забезпечена іншим житлом.
«Мандрюзоча» сім'я	сім'я часто змінює своє місце проживання, уникаючи органів влади, через що навчання, надання медичних послуг для дитини не забезпечується належним чином.
Умови для проживання сім'ї не відповідають нормам	сім'я мешкає у місці, що не призначене для проживання (напр. гараж, підвал); сім'я проживає разом з худобою; санітарно-гігієнічні умови помешкання не відповідають нормам; помешкання є недостатнього розміру, з невідповідним плануванням, з проживанням у ньому розширеної сім'ї, кількох поколінь та сімей; розлучені батьки, їх нові сім'ї проживають разом.
Нехтування медичним доглядом	дитина не отримує медичну допомогу, терапію, вакцинацію або отримує її з запізненням; батьки не користуються або відмовляються від превентивних послуг (напр. допомоги

Фактори ризику	Форми прояву
Нехтування доглядом, турботою	медсестри); батьки дитини, яка потрапила до лікарні не відвідують її, не забирають її вчасно додому. дитина голодує; одяг та гігієна дитини занедбані; дитина позбавлена/ не забезпечена необхідною для її здорового розвитку особистою територією, місцем для ігор; дитині не надані засоби для її здорового розвитку (книжки, іграшки і т.д.); батьки не бажають скористатися допомогою у вирішенні проблем, що загрожують дитині; дитину, яка знаходиться під тимчасовою опікою, не відвідують, з нею не підтримується зв'язок.
Нехтування навчанням	дитина з відома батьків регулярно без поважної причини пропускає заняття; батьки не підтримують зв'язок з школою, не забезпечують дитину необхідним шкільним приладдям.
Залишення дитини без нагляду	батьки замикають дитину, часто або час від часу залишають дитину на самоті; батьки залишають дитину на особу, що не здатна доглянути її.
Невідповідне виховання	методи виховання батьків не відповідають нормам, напр. Жорстокість і надмірні очікування від дитини.
Емоційне нехтування	недостатність або відсутність емоційної безпеки, дружніх відносин; ігнорування та відмова від емоційної прив'язаності дитини.
Безвідповідальна, загрозлива поведінка	батьки створюють небезпеку у транспортному засобі (відсутнє дитяче сидіння, керування транспортним засобом у нетверезому стані).
Залишення дитини, відмова від дитини	батьки перебувають у невідомому місці, не бажають піклуватися про дитину, а особа, якій довірили піклуватися про дитину в подальшому не хоче/ не може/ не виконує своїх обов'язків належним чином; батьки офіційно заявляють, що більше не хочуть піклуватися про дитину, подали в опікунську раду офіційну заяву про відмову від неї.
Сирітство	смерть одного або обох батьків із забезпеченням достатнього рівня виховання у сім'ї; смерть одного або обох батьків, коли дитина залишилася без опіки.
Склад сім'ї	батьки розлучилися або проживають окремо; батьки через інші причини виховують своїх дітей самі.
Погіршення сімейних відносин	між членами сім'ї з'являється джерело конфлікту, тривале погіршення відносин, але при цьому дитини це не стосується; з'являється нерозв'язаний конфлікт дитини з батьками, тривалі погані стосунки між ними.
Інші форми насильства	змушення до жебракування, проституції, крадіжок, брехні; змушення до виконання важкої роботи або такої, яка не відповідає віковій дитини.

Фактори ризику	Форми прояву
Емоційне насильство	грубі словесні образи, крик, залякування, серйозні та невинуваті покарання, критика, ізоляція, знущання; залякування, яке супроводжується насильством; вербальне і невербальне приниження, присоромлення, регулярне недооцінювання, приниження, насмішка, глузування, занедбання, презирство; вимоги, які не відповідають віковій/ здібностям дитини; тлумачення дитині того, що вона нічого не варта, є небажаною і нелюбимою, протилежні віковій вказівки та вимоги; перебільшені покарання, емоційний шантаж; свідоме позбавлення дитини їжі, турботи, сну, іграшок, любові; жebraкування або змушення дитини до цього; дитина є свідком вчинення насильства над ін. особою.
Сексуальне насильство	Різні стадії та форми сексуальних злочинів: дитина є свідком статевого акту; статевий акт: гвалтування, інцест, дитяча проституція; збудження: експлізіонізм, показ порнографічних фільмів; стимуляція: дотики.
Фізичне насильство	побиття, побой; потрясування, капання, штовхання, придушення; копання, стискання, потягування за волосся; примушення дитини до стояння у кутку, на колінах, обливання її холодною водою; сліди ляпасів, пошипувань, укусів; опіки, спотворення, тілоушкодження; кидання предметів, використання зброї або інструментів.
Поведінка, яка шкодить дитині в утробі матері, новонародженій дитині	вагітна жінка, незважаючи на роз'яснення, шкодить здоров'ю своєї дитини (під час вагітності вживає алкоголь, наркотики, курить, займається проституцією); насильство над вагітною жінкою; вагітність, про яку не дбають, яка приховується; мати одразу після народження залишає новонародженого напризволяще.
Вживання наркотиків	батьки іноді / регулярно вживають наркотики, інші хімічні речовини, можливо і у присутності дитини; дитина часто або регулярно вживає наркотики або інші хімічні речовини.
Залежність від ігор	батьки більшу частину свого часу проводять за іграми (гральні автомати, карти, іподром, комп'ютер, і т.д.); батьки більшу частину своєї зарплати регулярно програють, сімейний бюджет; дитина проводить значну частину свого часу граючи у карти, на ігрових автоматах, в комп'ютерні ігри, тощо.
Зловживання алкоголем	батьки – п'яниці, споживають алкогольні напої у присутності дитини; дитина споживає алкоголь.
Злочинність	батьки ведуть злочинний спосіб життя; батька/матір ув'язнили за скоєння злочину; скоєння злочину здійснюється з відома або із залученням дитини; дитину підозрюють у протизаконних діях; дитина вчинила протизаконні дії; дитина веде злочинний спосіб життя.
Проституція	батьки займаються проституцією або їх змушують до цього; проституція здійснюється у місці проживання дитини, та/або у її присутності; проституція здійснюється із залученням дитини; дитина надає сексуальні послуги за плату; дитину (прямо або опосередковано) змушують до надання сексуальних послуг за плату.

Фактори ризику	Форми прояву
Поведінкові проблеми	поведінка дитини є загрозовою, як для неї самої так і для оточуючих; вербальна та/або фізична агресія; поведінка дитини вдома, у школі або іншому місці є для суспільства неприйнятною тривалий час.
Самогубство	батьки спробували скоїти самогубство; батьки часто говорять про можливість самогубства; дитина була свідком самогубства батьків/іншого члена сім'ї; дитина хоча б один раз спробувала вчинити самогубство; дитина часто говорить про можливість самогубства.
Стан дитини	хвороба, порушення психіки, органів чуття, опорно-рукового апарату дитини перешкоджають її нормальному життю; хвороба, порушення психіки, органів чуття, опорно-рукового апарату дитини настільки серйозні, що догляд за дитиною батьками може здійснюватися лише з допомогою спеціальних служб; хвороба, порушення психіки, органів чуття, опорно-рукового апарату дитини настільки серйозні, що батьки не можуть/хочуть доглядати за дитиною.
Бродякниство	безцільна діяльність дитини, в основному в громадських місцях в групах або поодиночі, яка здійснюється з дозволу батьків або без нього; дитина регулярно пропускає школу з/без відома батьків і/або без поважної причини; діти, які приєдналися до банди неповнолітніх, які перебувають без догляду.
Хвороба, інвалідність батьків	через хворобу батьки не можуть належним чином здійснювати виховання дитини; через хворобу батьки потребують тривалого лікування у лікарні; через тривалу хворобу батьки потребують постійного догляду вдома; батьки через інвалідність не можуть / не належним чином здійснюють виховання дитини.
Батьки психічно хворі, або мають такі симптоми	батьки через психічні проблеми не можуть або не здатні доглядати належним чином за дитиною і здійснювати її виховання.
Зовнішня небезпека	яка має небезпечний вплив на сім'ю, на дитину (напр. шантаж, лихварство).
Опікунські повноваження	батьки були позбавлені батьківських прав за рішенням суду; батьки/ діти були переміщені під опіку; особа, якій були надані опікунські повноваження щодо дитини, надалі відмовляється від опікунства; смерть опікуна.
Батьки є неповнолітніми	неповнолітні батьки не отримують допомоги, підтримки по догляду за дитиною; дитина через неповноліття батьків не має законного опікуна.
Приписання всиновлення	батьки, які всиновили дитину, подають заяву на припинення дії всиновлення.
Іміграція	дитина прибула у країну нелегально (сама, з батьками).

Загалом, можемо зробити висновок, що уторські науковці виокремлюють наступні групи факторів ризику: (а) фінансові: життєво необхідні потреби дитини є невирішеними; (б) моральні: дитину оточує антисоціальне та девіантне середовище; (в) зі здоров'ям: дитину оточує середовище, що має шкідливий вплив на її здоров'я; (г) виховні: дитина не отримує достатнього виховання. Існує багато явищ, які шкодять дитині, але лише через те, що суспільство не розцінює їх як шкідливі, їх не розглядають в рамках проблеми захисту дітей. Таким чином проблему захисту дітей не можна пояснити ні за суто об'єктивними параметрами, ні за винятково суспільною оцінкою.

Список використаної літератури

1. Дивицына Н.Ф. Социальная работа с детьми группы риска [краткий курс лекций для вузов] / Н. Ф. Дивицына. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – 351 с.
2. Соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику: монографія / С. Я. Харченко, Л. В. Кальченко, Г. Д. Золотова, С. В. Горенко. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 145 с.
3. 1997. évi XXXI. Törvény. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról // Népjóléti Közlöny. – május. – 1998.
4. *Pedagógialexikon*. 1–3. köt. / Főszerk: Z. Báthory, I. Falus. – Bp.: Keraban, 1997. – 3 db Jászszági személyek is. 1. köt., A–H. – 689 p. 2. köt., I–Ny. – 642 p. 3. köt., O–Zs. – 694 p.
5. Strauszné Simonyi E. Iskolai gyermekvédelem helye a gyermekvédelem rendszerében / E. Strauszné Simonyi, E. Márton, Murárik Lászlóné. – Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1998. – 30 p.
6. Nyíri S. A fiatalok kriminális veszélyeztetettsége / Sándor Nyíri // *Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai tanulmányok*. I k. / Toth T., Pal L. és egyéb. – Budapest: Belügyminisztérium Művelődési Háza, 1983. – 146 p.
7. Andorka R. Történet, demográfia és társadalmi különbségek / Rudolf Andorka // *INFO-Társadalomtudomány*. – 2-szám. – 1987. – szeptember. – p.23.
8. Mányai J. Veszélyeztettség és családi működés / Judit Mányai // *Gyermek- és ifjúságvédelem*. – 1989. – 4-szám. – PP.25-28.
9. *Gyermekjóléti Fogalomtár* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.macsgyoe.hu/letoltesek/fogalomtarak/2012-10-26/gyermekjoleti_fogalomtar_2012.html>. – Загол. з екрану. – Мова утор.
10. Organisation for Economic Co-operation and Development. Country statistical profiles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd-ilibrary.org/economics/country-statistical-profiles-key-tables-from-oecd_20752288>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
11. *Allami Népegészségügyi és Tisztiorvosi szolgálat*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.antsz.hu/akadalymentes/felso_menu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/archivum/sajtoszoba_archivum_2011/ne_fordits_d_el_afejed/a_gyermekben>. – Загол. з екрану. – Мова утор.
12. *Központi Statisztikai Hivatal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.ksh.hu/nepesseg_nepmozgalom?lang=hu>. – Загол. з екрану. – Мова утор.
13. Tausz K. A gyermeki szükségletek / Katalin Tausz. – Budapest:

MTA Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program, 2006. – 30 p. 14. Gál A. Veszélyeztetettség fogalma, hatékony alkalmazásának szakmai megalapozása / [Gál A., Orosz L., Tolácziné Varga Zs., Varga B.]. – Budapest: TÁMOP-5.4.1-08/1-2009-0002 sz. kiemelt projekt, 2011. – 61 p.

Бартош О. П., Шпенник С. З. До питання визначення категорії «діти групи ризику» в Угорщині

Угорські вчені до групи «ризик» відносять дітей, у яких фізичне або соціальне оточення не відповідає культурним цінностям, може мати руйнівний вплив на розвиток їх культурних цінностей, навіть перешкоджати розвитку їх особистості. Ступінь ризику залежить від багатьох факторів: 1) джерело небезпеки; 2) характер небезпеки; 3) особистість дитини, її уразливість; 4) кумулятивні впливи, коли вплив різних видів небезпеки накладається і примножується. Загалом, угорські науковці виокремлюють наступні групи факторів ризику: – фінансові: життєво необхідні потреби дитини є невирішеними; – моральні: дитину оточує антисоціальне та девіантне середовище; – зі здоров'ям: дитину оточує середовище, що має шкідливий вплив на її здоров'я; – виховні: дитина не отримує достатнього виховання.

Ключові слова: діти групи «ризик», фактори, форми прояву Угорщина.

Бартош О. П., Шпенник С. З. К вопросу об определении категории «дети группы риска» в Венгрии

Венгерские ученые к группу «риска» относят детей, у которых физическое или социальное окружение не соответствует культурным ценностям, может иметь разрушительное воздействие на развитие их культурных ценностей, даже препятствовать развитию их личности. Степень риска зависит от многих факторов: 1) источник опасности; 2) характер опасности; 3) личность ребенка, его уязвимость; 4) кумулятивного воздействия, когда влияние различных видов опасности накладывается и приумножается. В общем, венгерские ученые выделяют следующие группы факторов риска: – финансовые: жизненно необходимые потребности ребенка не решены; – моральные: ребенка окружает антисоциальная и девіантная среда; – со здоровьем: ребенка окружает среда с вредным влиянием на здоровье; – воспитательные: ребенок не получает достаточного воспитания.

Ключевые слова: дети группы «риска», факторы, формы проявления, Венгрия.

Bartosh O. P., Shpenyk S. Z. To the Issue of «Children at Risk» Definition in Hungary

In recent decades the scientific literature commonly uses the term «children at risk». Children «at risk» is a category of children who because of certain circumstances in their lives are more exposed than other categories to

negative external influences from family and society and its criminal elements, which have become the cause for the disadaptation of the under-aged. The category children «at risk» has become the subject of study of various branches of scientific knowledge, resulting in a multidisciplinary study of its nature, causing the complexity and diversity of this phenomenon. The Hungarian scientists include to the group «at risk» children whose physical or social environment does not meet the cultural values, can have a devastating impact on the development of their cultural values, even prevent the development of their personality. The level of risk depends on many factors: 1) the source of danger (family, institution, etc.); 2) the nature of danger – physical, social, emotional, etc.; 3) the child's personality, vulnerability; 4) the cumulative effect, when the impact of different hazards is imposed and multiplied. Overall, the Hungarian scientists distinguish the following groups of risk factors: – financial: vital needs of a child are not met; – moral: a child find him/herself in an antisocial and deviant surrounding environment; – health: a child is placed in surrounding environment, which has harmful effects on his/her health; – educational: a child does not get enough education and up-bringing.

Key words: children «at risk», factors, forms of displays, Hungary.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2015 р.

Прийнято до друку 14.05.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Козубовська І. В.

УДК 347.639:37.013.42(4/9)

Л. В. Кальченко

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Рішення проблеми превенції соціального сирітства не можливе без вивчення й усвідомлення зарубіжного досвіду суспільної практики подолання проблем дітей, попередження ситуацій соціального ризику щодо бездоглядності і безпритульності та їх соціального захисту.

Звертаючись до аналізу наукових досліджень, маємо зазначити, що вивченню досвіду соціальної роботи, практики соціальної допомоги і захисту в різних країнах світу присвячені роботи В. Антропова, Н. Антюшиної, К. Асторова, М. Бейгереева, В. Балаж, Ш. Бечки, Д. Бридж, Л. Волинець, А. Волкова, О. Кайлова, О. Коваль, О. Козлова, В. Козубовського, Р. Корнюшиної, К. Кузьміна, Н. Леснікової, А. Лященко, Л. Немової, І. Нікіфорової, Г. Попович, Є. Новак, Є. Лозовська, М. Кузнецова, С. Чорбинського та інших науковців-